

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΑΘΗΝΩΝ

Σχολή Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών
Επιστημών

Τμήμα: Νομικής

Τομέας: Ποινικών Επιστημών

Επιβλέποντες Καθηγητές: κ. Χρίστος Χ. Μυλωνόπουλος
κ. Δημήτριος Κιούπης

ΕΙΣΗΓΗΣΗ – ΕΡΓΑΣΙΑ στο Ουσιαστικό Ποινικό Δίκαιο:

«Ενδεχόμενος Δόλος»

Εξάμηνο: Α' - Χειμερινό

Παπαδημητρίου Γιαννίκος (Γιάννης), Α.Μ: 663 Π.Μ.Σ.

(Πάρεδρος Στρατιωτικών Δικαστηρίων)

Αθήνα, Μάιος 2010

Ως γνωστόν το δίκαιό μας αναγνωρίζει δύο είδη υπαιτιότητας: το **δόλο** και την **αμέλεια** (ά. 27-28 Π.Κ.). Η αμέλεια διακρίνεται σε ενσυνείδητη και σε άνευ συνειδήσεως αμέλεια (ασυνείδητη). Ο δόλος/πρόθεση διακρίνεται σε τρία είδη - διαβαθμίσεις: στον άμεσο δόλο 1^{ου} βαθμού – επιδίωξη, στο άμεσο δόλο 2^{ου} βαθμού – αποδοχή και στον ενδεχόμενο δόλο (*dolus eventualis*) που αποτελεί και τη θεματική της παρούσης εργασίας/παρουσίασης. Δισεπίλυτο και διαρκές παραμένει ακόμα στο χώρο του ποινικού δικαίου το ζήτημα της διακρίσεως ανάμεσα σε ενδεχόμενο δόλο και ενσυνείδητη αμέλεια, και των ουσιαστικών – κρίσιμων συνεπειών που μπορεί να λάβει σε μία *ad hoc* περίπτωση εάν καταφαιεί η μία ή η έτερη μορφή υπαιτιότητας. Διότι αποδεχόμενοι πως σ' ένα έγκλημα υφίστατο ενσυνείδητη αμέλεια του δράστη τότε μπορεί να μιλάμε για πλημμέλημα π.χ. ανθρωποκτονία εξ' αμελείας (302 ΠΚ), ενώ εάν αποδεχθούμε την ύπαρξη ενδεχομένου δόλου τότε η ίδια πράξη - τα ίδια πραγματικά περιστατικά λαμβάνουν πλέον άλλη νομοτυπική υπόσταση και ανάγονται σε κακούργημα (299 ΠΚ εν προκειμένω, ανθρωποκτονία εκ προθέσεως) με διαφορετική βέβαια και σαφώς δυσμενέστερη τύχη για τον υπαίτιο της πράξης.

Θα δούμε τώρα πως διακρίνουμε τα τρία είδη του δόλου: ο δόλος λοιπόν αποτελείται από δύο επιμέρους στοιχεία: το *γνωστικό* και το *βουλητικό* στοιχείο. Ο κάτωθι πίνακας αναπαριστά επακριβώς τι περιλαμβάνει το κάθε είδος δόλου στο γνωστικό αλλά και στο βουλητικό του στοιχείο (θα γίνει αντιληπτό στην πορεία της παρούσης εισηγήσεως γιατί συμπεριλαμβάνεται και η ενσυνείδητη αμέλεια στον πίνακα με τα είδη του δόλου, ενώ ακριβώς πρόκειται για έτερη μορφή υπαιτιότητας):

ΕΙΔΟΣ	άμεσος δόλος α' βαθμού	άμεσος δόλος β' βαθμού	ενδεχόμενος δόλος	ενσυνείδητη αμέλεια
γνωστικό στοιχείο	γνώση ή πρόβλεψη βεβαιότητας ή δυνατότητας (ότι θα επέλθουν τα στοιχεία της αντικ. υπόστασης)	γνώση ή πρόβλεψη βεβαιότητας	γνώση ή πρόβλεψη δυνατότητας (ενδεχόμενου)	γνώση ή πρόβλεψη δυνατότητας (ενδεχόμενου)
βουλητικό στοιχείο	επιδίωξη στοιχείων της αντικ. υπόστασης	αποδοχή των στοιχείων της αντικ. υπόστασης	αποδοχή των στοιχείων της αντικ. υπόστασης	μη αποδοχή του αποτελέσματος (πίστη ή ελπίδα αποφυγής του)

[ο ως άνω πίνακας προέρχεται από τις πανεπιστημιακές σημειώσεις του αείμνηστου Επίκουρου Καθηγητή της Νομικής Σχολής Αθηνών Κωνσταντίνου Φελουτζή (σημ. υπ. αριθμ. 13).]

Ο ενδεχόμενος δόλος λοιπόν και η ενσυνείδητη αμέλεια έχουν κοινό το γνωστικό στοιχείο τους: δηλ. απαιτούν από το δράστη να έχει γνώση ή πρόβλεψη δυνατότητας (ενδεχόμενου) πως θα επέλθει το οικείο εγκληματικό αποτέλεσμα.

Οι ιστορικές ρίζες του ενδεχόμενου δόλου

Ο ενδεχόμενος δόλος σαν μορφή υπαιτιότητας υπήρξε άγνωστος τόσο στο αρχαίο ελληνικό, αλλά και στο ρωμαϊκό δίκαιο. Η αρχαία ελληνική σκέψη γνώριζε τη διάκριση μεταξύ εκούσιου και ακούσιου, τουλάχιστον για το έγκλημα της ανθρωποκτονίας, ήδη από την εποχή των Ομηρικών Επών και ειδικότερα από την Ιλιάδα. Το αρχαίο αττικό δίκαιο μάλιστα γνώριζε τη διάκριση ανάμεσα στο φόνο 'εκ προνοίας' και του ακουσίου φόνου, δηλ. τη διάκριση ανάμεσα στο φόνο εκ προθέσεως και τον αντίστοιχο εξ' αμελείας. Και το ρωμαϊκό δίκαιο αγνοεί πλήρως την έννοια του ενδεχόμενου δόλου, όπως άλλωστε και το βυζαντινό, όπου εκεί η έννοια του 'εκούσιου φόνου' ταυτίζεται με την προσχεδιασμένη δολοφονία.¹

Οι αληθείς ρίζες του ενδεχόμενου δόλου ανευρίσκονται στη διδασκαλία των Ιταλών νομομαθών του μεσαίωνα, από τον 13^ο αιώνα και έπειτα, που έμειναν γνωστοί στην ιστορία με την ονομασία *μεταγλωσσογράφοι (postglossatores)*. Αυτοί λοιπόν αφενός έμειναν πιστοί στη δογματική του ρωμαϊκού δικαίου πως για την ύπαρξη εγκλήματος απαιτείται δόλος του δράστη, αφετέρου διεύρυναν την έννοιά του τόσο, ώστε να συμπεριλάβουν σε αυτήν όχι μόνον τις περιπτώσεις κατά τις οποίες «ο δράστης επιδιώκει, σκοπεύει, θέλει το εγκληματικό γεγονός», αλλά και «οσάκις δεν ήθελε μεν ούτος το επελθόν εγκληματικό γεγονός, το γεγονός όμως τούτο ήτο η πιθανή και συνήθης, κατ' ακολουθίαν δε και προβλεπτή συνέπεια άλλης εκ προθέσεως τελούμενης εγκληματικής πράξεως », ενώ ο Χωραφάς θεωρεί την άποψη αυτή ως 'οιονεί ενδεχόμενο δόλο'.² Εν τέλει, ο ενδεχόμενος δόλος είχε γεννηθεί έπειτα από ένα αρκετά μακρύ διάστημα κυοφορίας που άρχισε από την εποχή των *postglossatores*, για να καταλήξει στην εποχή του γερμανικού ιδεαλισμού και της

¹ Παπαγεωργίου – Γονατάς, Στυλιανός Δ., Ενδεχόμενος Δόλος – Ενσυνείδητη Αμέλεια – Μία Τρίτη μορφή υπαιτιότητας ; Νομολογιακές αναζητήσεις και δογματικές επαναπροσεγγίσεις, Νομική Βιβλιοθήκη έκδοση Αθήνα 2008, σελ.19-21.

² Ο.π., σελ.22-23.

διδασκαλίας των μαθητών του Hegel, όπως του Berner και του Köstlin.³

Ο Ενδεχόμενος δόλος – το δυσχερές ζήτημα της διάκρισής του από την ενσυνείδητη αμέλεια

ι. Γενικώς για τον ενδεχόμενο δόλο (dolus eventualis)

Στον ενδεχόμενο δόλο λοιπόν ο δράστης δεν επιδιώκει την επέλευση του αποτελέσματος ούτε την προβλέπει ως βεβαία, ωστόσο την προβλέπει ως ενδεχόμενη (παρεπόμενη) συνέπεια και την αποδέχεται. Συνεπώς από πλευράς γνωστικού στοιχείου, το πεδίο που καλύπτει ο ενδεχόμενος δόλος θα εδύνατο να χαρακτηριστεί ως **‘το πεδίο της αμφιβολίας’**, υπό την έννοια ότι ο δράστης αμφιβάλλει για το εάν η πράξη του θα έχει το αποτέλεσμα που σκέφτηκε ότι είναι ενδεχόμενο να επέλθει.⁴

Ας δούμε τώρα ένα παράδειγμα όπου ο δράστης έχει ενδεχόμενο δόλο: ο κρατούμενος Α ανάβει φωτιά στο στρώμα του κελιού του προκειμένου να προκαλέσει πυρκαγιά και ν’ αποδράσει, γνωρίζοντας πως έτσι ενδέχεται να προκληθεί ο θάνατος του συγκρατούμενού του Β, κάτι το οποίο δεν επιθυμεί μιν, αλλά πάντως αποδέχεται. Ο Β πραγματικά πεθαίνει.⁵

Άλλο παράδειγμα: ο Γ σκοπεύει το Δ στα πόδια με σκοπό απλά να τον τραυματίσει, προβλέπει όμως πως δεν αποκλείεται (ενδέχεται) να τραυματιστεί θανάσιμα ο Δ και παρόλα ταύτα ενεργεί έστω κι εάν επέλθει το εν λόγω αποτέλεσμα. Κατά την άποψη του Ανδρουλάκη, ο όρος «ενδεχόμενος δόλος (dolus eventualis)» δεν είναι ίσως απόλυτα επιτυχημένος, εφόσον τούτος ο δόλος δεν είναι καθ’ εαυτόν

³ Ο.π. (υποσημ. 2), σελ.25.

⁴ Βαθιώτης, Κωνσταντίνος Ι., Δόλος-Θεμελίωση και Αποκλεισμός του στο Ποινικό Δίκαιο, Δίκαιο & Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλας Αθήνα 2003, σελ.68.

⁵ Το παράδειγμα ελήφθη από: Μυλωνόπουλος, Χρίστος Χ., Ποινικό Δίκαιο-Γενικό Μέρος Ι και ΙΙ, Δίκαιο & Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλας Αθήνα 2007, σελ.237.

«ενδεχόμενος», αλλά *υπαρκτός – δεδομένος*. Πραγματικά «ενδεχόμενος» δόλος υπάρχει, όταν ο Α πηγαίνει να συναντήσει τον εχθρό του Β παίρνοντας κοντά του κι ένα περίστροφο «για καλό και για κακό», δηλ. για την περίπτωση εκείνη που «το κακό θα παραγίνει» και το όπλο θα του «χρειαστεί». ⁶

⁶ Ανδρουλάκης, Νικόλαος Κ., Ποινικό Δίκαιο-Γενικό Μέρος-Θεωρία για το Έγκλημα, Δίκαιο & Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλας Αθήνα 2000, σελ.258.

ii. Η διάκρισή του από την ενσυνείδητη αμέλεια

Όπως δυσεπίλυτο, εριζόμενο και πολυσυζητημένο στη νομική ποινική επιστήμη το θέμα της διάκρισης του ενδεχόμενου δόλου από την ενσυνείδητη αμέλεια, αφού συν τοις άλλοις δεν πρόκειται σε καμία περίπτωση για ένα θεωρητικό πρόβλημα που απασχολεί για καθαρά επιστημονικούς λόγους τους θεωρητικούς – ποινικολόγους, αλλά για ένα μείζον ουσιαστικό ζήτημα που παρουσιάζεται πολλάκις στη δικαστηριακή πρακτική και αφορά άμεσα στην ορθή και δίκαιη απονομή της δικαιοσύνης. Όπως είδαμε και στα εισαγωγικά η όλη προβληματική συνδέεται αναπόδραστα με τη νομική κατάταξη των εγκλημάτων και τη συνακόλουθη ποινική αντιμετώπιση και μεταχείριση του εκάστοτε δράστη. Ως γνωστόν κακούργημα εξ' αμελείας δεν υπάρχει, υφίσταται όμως – όπου *expressis verbis* το προβλέπει ο νόμος – πλημμέλημα εξ' αμελείας, ως εκ τούτου τα ίδια πραγματικά περιστατικά αναλόγως του τι μορφή υπαιτιότητας θα αποδεχθούμε πως συνέτρεχε, δυνατόν να λάβουν ολότελα διαφορετική ποινική αξιολόγηση. Συνεπώς, το οριακό αυτό σημείο ανάμεσα στον ενδεχόμενο δόλο και την εν συνειδήσει αμέλεια αποτελεί-καθορίζει ταυτόχρονα και το όριο ανάμεσα στο κακούργημα και στο πλημμέλημα, σύμφωνα με το ισχύον ελληνικό ποινικό δίκαιο. Είδαμε πως τα δύο αυτά είδη υπαιτιότητας έχουν ένα κοινό στοιχείο: το γνωστικό στοιχείο, ενώ διαφέρουν ως προς το βουλητικό.

Σχετικές θεωρίες (α' τύπος Frank, β' τύπος Frank)

Κατά καιρούς έχουν διατυπωθεί διάφορες θεωρίες και έχουν γίνει πολλές προσπάθειες προκειμένου να διακριθούν οι δύο αυτές έννοιες. Θα δούμε τώρα κάποιες από αυτές. Σύμφωνα λοιπόν με τη θεωρία της επιδοκιμασίας (α' τύπος Frank), ενδεχόμενος δόλος υπάρχει όταν ο δράστης αποδέχεται το εγκληματικό αποτέλεσμα, με την έννοια πως το

επιδοκιμάζει, συγκατατίθεται προς αυτό, υπάρχει εσωτερική συμφωνία του με το αποτέλεσμα. Έτσι λοιπόν, η επιδοκιμασία του αποτελέσματος, που συνιστά και το αποφασιστικό κριτήριο της διάκρισης του ενδεχόμενου δόλου από την ενσυνείδητη αμέλεια, δύναται να συντρέχει και όταν το αποτέλεσμα είναι ανεπιθύμητο. Επιδοκιμασία του αποτελέσματος υπό νομική έννοια, είπε το γερμανικό Ακυρωτικό, υφίσταται όταν ο δράστης συμβιβάζεται με την επέλευσή του προκειμένου να μην παραιτηθεί από τον επιδιωκόμενο σκοπό, ενώ ενσυνείδητη αμέλεια υπάρχει όταν **πιστεύει** πως τούτο δε θα επέλθει. Δηλ. όταν ο εν λόγω δράστης, στην περίπτωση που δε δύναται να πετύχει διαφορετικά το σκοπό του, προτιμά να τελέσει την επικίνδυνη για το έννομο αγαθό πράξη, παρόλο που γνωρίζει τη δυνατότητα πρόκλησης του ανεπιθύμητου αποτελέσματος, **παρά ν' αποστεί** από την τέλεσή της. Η θεωρία της επιδοκιμασίας σ' αυτή τη μορφή είναι υπερβολικά στενή, γιατί επιδοκιμάζω σημαίνει εγκρίνω, επικροτώ, αποδέχομαι. Η επιδοκιμασία σημαίνει μία θετική συναισθηματική τάση του δράστη ως προς το αποτέλεσμα που υφίσταται μόνον όταν αυτός το επιθυμεί. Αυτή η έννοια της επιδοκιμασίας είναι και η μόνη σύμφωνη με τη χρήση της λέξης στη γλώσσα. Έτσι, η απόφαση του γερμανικού Ακυρωτικού, που αποδέχθηκε στην περίπτωση του «ιμάντα» μία επιδοκιμασία «υπό νομική έννοια», όταν το αποτέλεσμα είναι λίαν ανεπιθύμητο για το δράστη, απλά υπερβαίνει το γλωσσικό νόημα της λέξης.

Ας δούμε τώρα τη θεωρία της αποδοχής του κινδύνου, όπου σύμφωνα με αυτήν ενδεχόμενος δόλος υπάρχει όποτε ο δράστης αποδέχεται τον κίνδυνο⁷ που θέτει με τη συμπεριφορά του και αδιαφορεί για το αποτέλεσμα. Ακόμα και στην περίπτωση που ο δράστης δεν αποδέχεται το αποτέλεσμα έχει ενδεχόμενο δόλο εφόσον σκέφτεται: «ό, τι κι αν γίνει εγώ θα πράξω» (β' τύπος Frank). Χαρακτηριστικό εδώ είναι το παράδειγμα της **γυάλινης σφαίρας**: σ' ένα λούνα παρκ ο Α στοιχηματίζει πως θα πετύχει μ' ένα αεροβόλο όπλο τη γυάλινη σφαίρα που κρατάει νεαρή υπάλληλος του σκοπευτηρίου χωρίς όμως να την τραυματίσει, κάτι που τελικά δεν επιτυγχάνει. Παρόλο που είναι

⁷ Όπου ως κίνδυνο εννοούμε «μία ασυνήθιστη, μη κανονική κατάσταση που δρομολογεί την επέλευση βλάβης ενός αγαθού προκαλώντας έτσι αβεβαιότητα και ανασφάλεια» - Ανδρουλάκης, σελ.172.

δεδομένο πως ο δράστης δεν επιθυμούσε το αποτέλεσμα του τραυματισμού, αφού τούτο θα ισοδυναμούσε με επιθυμία του να χάσει το στοίχημα, σύμφωνα με τη θεωρία αυτή έχει δόλο διότι αποδέχθηκε τον κίνδυνο αδιαφορώντας ως προς το αποτέλεσμα (Lacmann).⁸

Κατά βάση με αυτή τη θεωρία συντάσσεται και ο Ανδρουλάκης, σύμφωνα με τον οποίο ενδεχόμενος δόλος καταφάσκει όταν: «οσάκις ο δράστης έλαβε σοβαρά υπόψη του το ενδεχόμενο πραγμάτωσης της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος και αφού το στάθμισε με ό, τι επιδίωκε με την πράξη του, έκρινε το τελευταίο ως τόσο σημαντικό ώστε, ακόμη κι αν το αξιόποιο αποτέλεσμα δεν ήταν γι' αυτόν καθεαυτό αποδεκτό, ή ήταν ακόμα και αποδοκιμαστέο, αποφάσισε ωστόσο να προχωρήσει στην πράξη, ελπίζοντας- ευχόμενος στην καλύτερη περίπτωση ότι αυτό δεν θα επέλθει». Ενσυνείδητη αμέλεια υπάρχει αντίθετα όταν ο δράστης πίστεψε πως τελικά δε θα επέλθει.⁹ Η πίστη βέβαια αυτή θα πρέπει να διαθέτει κάποιο στήριγμα-έρεισμα στην πραγματικότητα. Πίστη στην αποφυγή του αποτελέσματος μπορεί κατεξοχήν να συντρέχει στην περίπτωση που ο δράστης έλαβε αποτρεπτικά του κινδύνου μέτρα.¹⁰

Κατά την άποψη του Μυλωνόπουλου¹¹, ο δόλος και η αμέλεια σαν μορφές εσωτερικής συμμετοχής, συγκροτούν μία συνεχώς μεταλλασσόμενη αλληλουχία συμπεριφορών. Η μεταβολή αυτή δε συντελείται απότομα, αλλά βαθμιαία, σταδιακά και ανεπαίσθητα. Μεταξύ δόλου και αμέλειας δεν υφίσταται συγκεκριμένο όριο. Τα όρια των δύο εννοιών είναι εξόχως ασαφή και συνεπώς κάθε προσπάθεια χάραξης σαφών ορίων είναι καταδικασμένη σε αποτυχία και αντιεπιστημονική. Ανάμεσά τους υπάρχει μία αξιολογική σχέση διαβάθμισης (normatives Stufenverhältnis), από την οποία προκύπτει ότι όσο πιο έντονη είναι η εσωτερική συμμετοχή στην πρόκληση του αποτελέσματος, τόσο πιο μεγάλη είναι και η κοινωνική αποδοκιμασία της πράξης. Η Γκμπάντι θεωρεί πως ο Μυλωνόπουλος με την ως άνω τοποθέτησή του, «δεν εκτιμά

⁸ Μυλωνόπουλος, Χρίστος Χ., Ποινικό Δίκαιο-Γενικό Μέρος I και II, Δίκαιο & Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλας Αθήνα 2007, σελ.253.

⁹ Μυλωνόπουλος, Χρίστος Χ., Εφαρμογές Ποινικού Δικαίου, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα Αθήνα-Κομοτηνή 1997, σελ.56-57.

¹⁰ Ανδρουλάκης, Νικόλαος Κ., Ποινικό Δίκαιο-Γενικό Μέρος-Θεωρία για το Έγκλημα, Δίκαιο & Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλας Αθήνα 2000, σελ.272-273.

¹¹ Μυλωνόπουλος, Χρίστος Χ., Εφαρμογές Ποινικού Δικαίου, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα Αθήνα-Κομοτηνή 1997, σελ. 61-62.

επαρκώς, ότι ο Έλληνας νομοθέτης πάντως έχει προσπαθήσει να χαράξει ένα όριο μεταξύ αυτών των δύο εννοιών, γι' αυτό εξάλλου και περιέλαβε τους σχετικούς ορισμούς στον ΠΚ. Θα έλεγα, μάλιστα, ότι για τον πολίτη αλλά και για το κράτος δικαίου γενικότερα δεν μπορεί να είναι παραδεκτό η μετάπτωση από ένα πλημμέλημα σε ένα κακούργημα και αντίστροφα να γίνεται στη βάση εννοιών, για τις οποίες δεν υπάρχει οριοθετική γραμμή. Ο νομοθέτης προφανώς θέλησε, ακριβώς για να αντιμετωπίσει την ανασφάλεια δικαίου, να χαράξει ένα τέτοιο όριο και ορθά έπραξε. Η επιστήμη από την πλευρά της, εξάλλου, έχει χρέος να υποβοηθήσει την προσπάθεια αυτή, για να έχει το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα». ¹² Νομίζω όμως πως η εν λόγω συγγραφέας παραγνωρίζει πως ο νομοθέτης *θέλησε* μεν να χαράξει ένα τέτοιο όριο, αλλά αυτό το γεγονός – αυτή η επιθυμία του νομοθέτη δεν αναιρεί από την άλλη μεριά, σε καμία περίπτωση την παραδοχή ότι τέτοιο όριο ανάμεσα στο δόλο και στην αμέλεια δεν υπάρχει.

Να αναφέρουμε τέλος εδώ και την άποψη του Kaufmann, σύμφωνα με την οποία ο δράστης που προβλέπει το αποτέλεσμα ως δυνατό δεν έχει ενδεχόμενο δόλο μόνο εάν εκδήλωσε εμπράκτως την πρόθεσή του ν' αποφύγει το αποτέλεσμα.

¹² Καϊάφα – Γκμπάντι, Μαρία, Εμβάθυνση στην ποινική νομολογία, εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα – Κομοτηνή 2006, σελ.100.

Η θέση του ποινικού μας Κώδικα για τον ενδεχόμενο δόλο

Όπως προέκυψε από τα ανωτέρω ο ημέτερος ΠΚ, στο ά.27, φαίνεται πως ακολουθεί τις αναφερθείσες βουλευτικές θεωρίες (θεωρία της επιδοκμασίας, της αποδοχής του κινδύνου, της αδιαφορίας, της ιδιαίτερα επίμεμπτης αδιαφορίας-ασυνειδησίας), δηλ. ότι για τη θεμελίωση του δόλου θα πρέπει ο δράστης να «θέλησε», με τη μορφή της αποδοχής, το αποτέλεσμα. Ποιό είναι όμως το περιεχόμενο της εν λόγω αποδοχής; Παρόλο που υποστηρίχθηκε πως ο νομοθέτης εν προκειμένω ακολουθεί τη θεωρία της επιδοκμασίας (έτσι ο Χωραφάς), κατά το Μυλωνόπουλο η τοποθέτηση αυτή δεν είναι ακριβής, διότι η έννοια της αποδοχής του ά.27 ΠΚ είναι ευρύτερη, εμπρικλείοντας ακόμη και τα ανεπιθύμητα αποτελέσματα, εκείνα δηλ. τα οποία ο δράστης δεν επιδοκιμάζει. Ενώ, εάν δεχτούμε πως η αποδοχή περικλείει και την *αδιαφορία*, ενδεχόμενος δόλος κατά τον ημέτερο ΠΚ στοιχειοθετείται σύμφωνα με τον αναφερθέντα β' τύπο του Frank.¹³

Να παραθέσουμε σε αυτό το σημείο και την άποψη του Χαραλαμπάκη, σύμφωνα με τον οποίο, το θεωρητικώς και πρακτικώς σπουδαιότατο ζήτημα χάραξης ορίων ανάμεσα στο δόλο και στην αμέλεια λύνεται από επιστήμη και νομολογία ευκαιριακά, ανάλογα με τον ηθικοκοινωνικά αξιοκατάκριτο χαρακτήρα της συγκεκριμένης περιπτώσεως, προς τον οποίο προσαρμόζονται οι διάφορες θεωρίες, για να δικαιολογηθεί-κατ' ουσίαν εκ των υστέρων-η αξιολόγηση που έχει ήδη λάβει χώρα: όταν ο προερχόμενος από τη συμπεριφορά του δράστη κίνδυνος δεν υπερβαίνει, σύμφωνα με αντικειμενικά κριτήρια, ένα λογικό ποσοστό και η συμπεριφορά δεν προσκρούει κατάφωρα σε ηθικοκοινωνικές αξίες (...) θεωρία και νομολογία προτίθενται να δεχτούν ότι ο δράστης **πίστευσε** πως το αποτέλεσμα δεν θα επερχόταν, να του καταλογίσουν δηλ. μονάχα ενσυνείδητη αμέλεια. Όταν αντιθέτως ο κίνδυνος είναι από αντικειμενική σκοπιά υπερβολικά μεγάλος, είτε-ανεξάρτητα από το ποσοστό αυτού στη συγκεκριμένη περίπτωση-η συμπεριφορά σχετίζεται με ένα γενικότερα

¹³ Μυλωνόπουλος, Χρίστος Χ., Ποινικό Δίκαιο-Γενικό Μέρος I και II, Δίκαιο & Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλας Αθήνα 2007, σελ.257.

δυσάρεστο κοινωνικό φαινόμενο, τότε η αποδοχή του ενδεχόμενου δόλου εμφανίζεται ως πιο πιθανή.¹⁴

¹⁴ Χαραλαμπάκης, Α., in Πρακτικά Διημερίδας στο Δικηγορικό Σύλλογο Ρόδου (3-4 Ιουνίου 2005), Ενδεχόμενος Δόλος, Ενσυνείδητη Αμέλεια, τρίτη μορφή υπαιτιότητας ; Δίκαιο & Οικονομία Π.Ν. Σάκκουλας Αθήνα 2006, σελ.19.

Η νομολογία για τον ενδεχόμενο δόλο και τη διάκριση από την ενσυνείδητη αμέλεια (ιδίως υποθέσεις πολύνεκρων δυστυχημάτων που συγκλόνισαν την κοινή γνώμη στη χώρα)

Είχε συζητηθεί και σχολιαστεί έντονα μία παραγγελία (υπ. Αριθμ.3082/95) του Εισαγγελέως του Αρείου Πάγου το 1995, προς τον αρμόδιο Εισαγγελέα ν' ασκήσει ποινική δίωξη για ανθρωποκτονία με ενδεχόμενο δόλο κατά ενός οδηγού που έτρεχε με υπερβολική ταχύτητα και σε κατάσταση μέθης σκότωσε έναν πεζό, ενώ πριν από λίγους μήνες ο ίδιος δράστης είχε προκαλέσει και άλλο θανατηφόρο τροχαίο. Είχε αιτιολογήσει ως εξής τον ως άνω νομικό χαρακτηρισμό:

- Γνωστικό στοιχείο – ο κατηγορούμενος αντιλαμβανόταν πως ήταν ενδεχόμενο να προκαλέσει τροχαίο ατύχημα και να επιφέρει το θάνατο άλλου ανθρώπου, αφού οδηγούσε κάτω από αντικανονικές συνθήκες (μέθη, υψηλή ταχύτητα) ενώ πριν από λίγους μήνες ο ίδιος δράστης είχε προκαλέσει και άλλο θανατηφόρο τροχαίο.
- Βουλευτικό στοιχείο – η **εμμονή** του στην έντονα αμελή συμπεριφορά του κατά την οδήγηση που καθιστούσε «σχεδόν βέβαιο τροχαίο συμβάν και θανάτωση άλλου ανθρώπου», παρέχει ενδείξεις πως αποδεχόταν το θανατηφόρο αυτό αποτέλεσμα. Αυτή η άποψη προκάλεσε δριμυείς αντιρρήσεις στην επιστήμη, που τη χαρακτήρισε ως αδικαιολόγητη εκτροπή, που συνιστά αλλοίωση του ποινικού δόγματος (Χαραλαμπάκης). Κατά τη γνώμη του Μυλωνόπουλου, ενέχει και θετικά στοιχεία.¹⁵

Ακολούθησαν υποθέσεις που συγκλόνισαν την ελληνική κοινή γνώμη: της κατάρρευσης του εργοστασίου της Ρικομέξ στο σεισμό του 1999, του ναυαγίου του επιβατηγού πλοίου 'Εξπρές Σαμίνα' το 2000, του πολύνεκρου δυστυχήματος στα Τέμπη το 2003, αλλά και της θανάτωσης του νεαρού Α.Γ. από πυρά αστυνομικού το Δεκέμβριο του 2008. Στις τρεις πρώτες ετέθη εκ νέου το αιώνιο ζήτημα της διακρίσεως ενδεχομένου δόλου – αμέλειας, ενώ στην τελευταία έγινε επιτρεπτή μεταβολή της

¹⁵ Ο.π. (υποσημ. 9)

κατηγορίας για ανθρωποκτονία εκ προθέσεως (κατά του νεαρού Α.Γ.) με ενδεχόμενο δόλο, αντί για άμεσο δόλο(Συμβ. Πλημ. Αθηνών1847/2009). Για την ίδια υπόθεση το Συμβ. Εφετών Αθηνών με το υπ. αριθμ. 1511/2009 Βούλευμά του απεδέχθη την εισαγγελική πρόταση και αναφέρει συγκεκριμένα: «Η ενσυνείδητη όμως αδιαφορία που αυτός επέδειξε, σε συνδυασμό με τη σκόπευση που προηγήθηκε των αδιάκριτων προς το πλήθος των συγκεντρωμένων πυροβολισμών, καταδεικνύει ότι ενώ προέβλεψε ως ενδεχόμενη συνέπεια της ενέργειάς του η θανάτωση κάποιου από τα άτομα αυτά, δεν απώθησε από τη συνείδησή του την εξεικόνιση του συγκεκριμένου αποτελέσματος, αλλά επιδοκίμασε την επέλευσή του».¹⁶ Εδώ, το εν λόγω Βούλευμα προφανώς αιτιολογεί γιατί υπήρχε ενδεχόμενος δόλο στο δράστη και όχι ενσυνείδητη αμέλεια.

Υπόθεση της Ρικομέξ

Με το υπ.αριθμ 2512/2002 βούλευμα του Συμβουλίου Εφετών Αθηνών παραπέμφθηκε γι' ανθρωποκτονία εκ προθέσεως με ενδεχόμενο δόλο και απόπειρα ανθρωποκτονίας κατά συρροή ο συνιδρυτής και αντιπρόεδρος του δ.σ. της εταιρίας Ρικομέξ καθώς και τον πολιτικό μηχανικό και αρχιτέκτονα του κτηρίου αυτού. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι το μέρος εκείνο του βουλεύματος που αναφέρεται στην υπαιτιότητα του συνιδρυτή και συνιδιοκτήτη της εταιρίας: « ο κατηγορούμενος έχοντας πλήρη συνείδηση της επικυδυνότητας της δράσης του για τη σωματική ακεραιότητα και τη ζωή των εργαζομένων στο εργοστάσιό του, έλαβε υπόψη του και το ενδεχόμενο να σκοτωθούν εργαζόμενοι στο εργοστάσιό του από το σεισμό και αφού το στάθμισε με ό, τι επιδίωκε με τη δράση του, δηλ. τη μεγιστοποίηση του επιχειρησιακού κέρδους, έκρινε το τελευταίο ως τόσο σημαντικό, ώστε ακόμη κι αν το αξιόποιο αποτέλεσμα δεν ήταν γι' αυτόν καθεαυτό αποδεκτό ή ήταν ακόμη αποδοκιμαστέο, αποφάσισε ωστόσο να προχωρήσει στις προαναφερθείσες πράξεις και παραλείψεις του, ελπίζοντας – ευχόμενος στην καλύτερη περίπτωση –ότι

¹⁶ Ποινική Δικ. 8-9/2009 (έτος 12ο), σελ.887 επόμενα.

το αποτέλεσμα αυτό τελικά δε θα επέλθει. (...) το γεγονός ότι ένας ή περισσότεροι εκ των μετόχων (της εταιρίας) και των συγγενών τους έχασαν τη ζωή τους από την κατάρρευση του κτηρίου, όσο σημαντικό και λυπηρό και αν είναι, δεν είναι αποφασιστικό στοιχείο και δεν αρκεί από μόνο του να οδηγήσει σε διαφορετική παραδοχή.» - πολύ σημαντική ιδίως η τελευταία σκέψη. Η εισαγγελική πρόταση στο ίδιο βούλευμα ήταν αντίθετη και στηριζόταν ακριβώς σε αυτό που το ως άνω βούλευμα δεν προέκρινε ως «αποφασιστικό στοιχείο», δηλ. είπε τα εξής ο Εισαγγελέας: «δοθέντος ότι στο εργοστάσιο εργάζονταν ή το επισκέπτονταν τακτικά οι περισσότεροι από τους κατηγορουμένους, θα ήταν εκτός πάσης λογικής να δεχθούμε ότι ούτοι είχαν προβλέψει την κατάρρευση του εργοστασίου, η οποία αναπόφευκτα θα προκαλούσε και το θάνατο των ιδίων, με συνέπεια να θεωρείται ότι ο ενδεχόμενος δόλος των κατηγορουμένων πρέπει να αποκλεισθεί παντελώς». Ο ΑΠ με το υπ. Αριθμ. 1304/2003 βούλευμά του επικύρωσε το εφετειακό βούλευμα.

Υπόθεση ναυαγίου Σαμίνα

Εδώ η νομολογιακή αντιμετώπιση της υπόθεσης διήλθε από διάφορα στάδια. Το Εφετείο Αιγαίου με το υπ. αριθμ. 71/2002 βούλευμά του έκανε δεκτή την πρόταση του Εισαγγελέως, διαφοροποιούμενο από την ασκηθείσα αρχικώς ποινική δίωξη γι' ανθρωποκτονία κατά συρροή με ενδεχόμενο δόλο. Καταλήγει το ως άνω βούλευμα ως εξής: «οικατηγορούμενοι προείδαν ως πιθανή (ενδεχόμενη) τη βύθιση του πλοίου...όμως από επιπολαιότητα και αφροντισία για τη διαφύλαξη των εννόμων αγαθών δεν έλαβαν σοβαρά υπόψη τους το ενδεχόμενο πραγματώσεως της αντικειμενικής υποστάσεως του εγκλήματος της προκλήσεως ναυαγίου και των άλλων αδικημάτων που συνδέονται με αυτό, πιστεύοντας ότι δεν θα επέλθει». Το βούλευμα στηρίζει την παντελή έλλειψη ψυχικής σύνδεσης των κατηγορουμένων με το επελθόν εγκληματικό αποτέλεσμα στο γεγονός ότι: «και οι ίδιοι οι κατηγορούμενοι

εκτέθηκαν στον ίδιο ακριβώς κίνδυνο, στον οποίο εξέθεσαν τα θύματά τους, ή περίπου στον ίδιο κίνδυνο, εκ του λόγου ότι αυτοί ως ναυτικοί γνώριζαν καλύτερα τον τρόπο διασώσεώς τους.» - αμέσως μετά τη δημοσίευσή του ζητήθηκε η αναίρεσή του από τον Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου, με βασικό επιχείρημα ότι δεν αιτιολογήθηκε επαρκώς από το Συμβ. Εφετών για ποιο λόγο υπήχθη η επίμαχη συμπεριφορά των κατηγορουμένων στην έννοια της ενσυνείδητης αμέλειας και όχι του ενδεχόμενου δόλου.

Το Συμβούλιο του Αρείου Πάγου ανήρесе το ως άνω βούλευμα αποδεχόμενο την εισαγγελική πρόταση (υπ. αριθμ. 500/2003)¹⁷, αντικρούοντας την άποψη του Συμβ. Εφετών περί υπάρξεως μόνον ενσυνείδητης αμέλειας για τον πλοίαρχο, τον υποπλοίαρχο και τα λοιπά υπεύθυνα μέλη του πληρώματος του πλοίου Σαμίνα. Έτσι, ξαναπαραπέμφθηκε η υπόθεση στο Συμβ. Εφετών Αιγαίου, όπου με νέο βούλευμά του απεφάνθη ότι: «οι δε κατηγορούμενοι γνώριζαν ότι εξαιτίας των παραπάνω πράξεων και παραλείψεών τους ήταν πιθανο-ενδεχόμενο να προκληθεί ναυάγιο και συνεπεία αυτού αιτιωδώς ως περαιτέρω πιθανό-δυνατό αποτέλεσμα ο θάνατος επιβαινόντων, ο οποίος και επήλθε, και αποδέχθηκαν το αποτέλεσμα αυτό, με την έννοια ότι συμβιβάσθηκαν - συγκατατέθηκαν ως προς αυτό, αν και δεν το επιθυμούσαν, ελπίζοντας ότι δεν θα επέλθει». το νέο όμως βούλευμα Συμβ. Εφετών Αιγαίου αναιρέθηκε κι αυτό, προς την αντίθετη όμως κατεύθυνση από το προηγούμενο αντίστοιχο.

Έτσι, με το υπ. αριθμ. 1661/2004 βούλευμά του, το Ακυρωτικό μας έκρινε πως δεν συντρέχει υπαιτιότητα ενδεχόμενου δόλου στα πρόσωπα των κατηγορουμένων και καταλήγει συμπεραίνοντας ότι: «δεν συντρέχει περίπτωση ενδεχόμενου δόλου, όταν δε μπορεί κατ' αντικειμενική κρίση, να καταφασθεί και το βουλευτικό στοιχείο της πρόθεσης, όπως συμβαίνει και όταν δεν προκύπτει και κάποιο λογικό κίνητρο του υπαιτίου προς διάπραξη ενός σοβαρού εκ δόλου εγκλήματος ή όταν ο δράστης καθίσταται ο ίδιος, εν δυνάμει, θύμα ενδεχομένως της σχετικής εγκληματικής πράξης ή παραλείψεώς του.»¹⁸

¹⁷ Ποιν Χρ. ΝΓ (2003), σελ.122.

¹⁸ Ποιν Χρ. ΝΕ σελ.329-330.

Η υπόθεση του τροχαίου στα Τέμπη (2003)

Το Συμβ. Πλημμελειοδικών Λάρισας ακολούθησε τη σχετική ποινική δίωξη και παρέπεμψε τους κατηγορούμενους να δικαστούν γι' ανθρωποκτονία κατά συρροή με ενδεχόμενο δόλο (βούλευμα υπ. Αριθμ. 130/2004). Κατά το εν λόγω βούλευμα ο ενδεχόμενος δόλος ή κατά πιο ακριβή διατύπωση ο δόλος αποδοχής του ενδεχομένου, ενέχει μία αποδοχή που αφορά όχι σε αυτό το ίδιο το εγκληματικό αποτέλεσμα, που δυνατό και να είναι αποδοκίμαστο από το δράστη, αλλά στον **κίνδυνο**, στο ενδεχόμενο της πραγμάτωσής του. Ωστόσο, με την αποδοχή του σοβαρού κινδύνου και με την εμμονή στην κινδυνώδη ενέργεια, συμβαδίζει κατ' ανάγκη και μία έμμεση αποδοχή αυτού του ίδιου του αποτελέσματος, στο μέτρο που η επέλευσή του δε δύναται να αποκλεισθεί, ώστε αυτή είναι που τελικά «εντάσσει τη στάση του εμμένοντα στην κινδυνώδη ενέργεια στην περιοχή του ενδεχομένου δόλου», και συμπληρώνει ότι « για τον προσδιορισμό της έννοιας της αποδοχής του εγκληματικού αποτελέσματος εκ μέρους του δράστη, δηλ. του βουλευτικού στοιχείου του ενδεχομένου δόλου, η επιστήμη αλλά και η νομολογία δεν ανατρέχουν στους χώρους του συναισθηματικού, αλλά στο γνωστικό στοιχείο, το οποίο ενεργεί συμπληρωματικά, προσφέρει δηλ. κατάλληλες ενδείξεις για τη βουλευτική στάση του δράστη, προσδίδοντας σε αυτήν το ακριβές της περιεχόμενο». Ως προσδιοριστικά κριτήρια του γνωστικού στοιχείου και κατά συνέπεια της βουλευτικής στάσης του δράστη θεωρούνται: α. το ποσοστό επικινδυνότητας και β. η τυχόν ιδιοτέλεια του σκοπού που επιδιώκει ο δράστης με την πράξη του. Οι κατηγορούμενοι άσκησαν έφεση κατά του ανωτέρω βουλεύματος και έτσι εκδόθηκε το υπ. Αριθμ. 179/2004 βούλευμα Συμβ. Εφετών Λάρισας¹⁹, που διαφοροποιήθηκε ως προς το ζήτημα του ενδεχομένου δόλου και συνεπώς και της ποινικής ευθύνης των κατηγορουμένων. Έκρινε λοιπόν ότι οι κατηγορούμενοι είχαν ενσυνείδητη αμέλεια και όχι ενδεχόμενο δόλο ως προς τις ανθρωποκτονίες, ενώ δέχτηκε πως συνέτρεχε στο πρόσωπό τους ενδεχόμενος δόλος αναφορικά με το έγκλημα της διατάραξης της ασφάλειας των συγκοινωνιών. Πιο

¹⁹ Ποιν.Δικ. 2004, σελ.793 επόμ.

συγκεκριμένα το αναφερθέν βούλευμα έκρινε ότι ισχυρότερος αντενδεικτής ενδεχόμενου δόλου αποτελεί η «αυτοδιακιδύνευση του ίδιου του δράστη ή συγγενικών και φιλικών του προσώπων», καθόσον «στις περιπτώσεις που η επιλογή του δράστη οδηγεί αντικειμενικά στην αυτοδιακιδύνευσή του, κατά κανόνα θα έπρεπε να αποκλείεται ο ενδεχόμενος δόλος, εκτός εάν αυτός εμφορείται από σκοπό αυτοκτονίας ή έχει λάβει μέτρα αυτοπροστασίας». Αντιθέτως, ως ισχυρότατος ενδεικτής ύπαρξης ενδεχόμενου δόλου θεωρείται «ο σκοπός (συνήθως ιδιοτελής) που επιδίωκε ο δράστης σε συσχετισμό με το εγκληματικό αποτέλεσμα που προκαταβολικά θυσίασε στο βωμό των συμφερόντων του». Ισχυρός από την άλλη μεριά αντενδεικτής υπάρξεως ενδεχόμενου δόλου σύμφωνα με το ανωτέρω βούλευμα συντρέχει στις «περιπτώσεις χαμηλού πιθανολογούμενου ποσοστού κινδύνου ή όταν ο δράστης έχει συνηθίσει να εκτίθεται και να ανταπεξέρχεται στο συγκεκριμένο, έστω υψηλό, κίνδυνο, η πραγμάτωση του οποίου εμφανίζεται έτσι ως ελάχιστα πιθανή».

Τελικά και το Ακυρωτικό με το υπ. Αριθμ. 2313/2004 επικύρωσε το ανωτέρω εφετειακό βούλευμα.²⁰ Αυτό που οφείλουμε να επισημάνουμε σ' αυτό το βούλευμα είναι πως ο ΑΠ (με αυτό) ανήρεσε τη μέχρι τότε κρατούσα νομολογιακή άποψη, ότι η εμμονή του δράστη σε μία κινδυνώδη για το θύμα συμπεριφορά ενέχει και μία κατά λογική αναγκαιότητα έμμεση αποδοχή και αυτού του ίδιου του αποτελέσματος που θα επιφέρει ο συγκεκριμένος κίνδυνος. Ενώ κατά το ίδιο χρονικό διάστημα εκδόθηκε και το προαναφερθέν υπ. αριθμ. 1661/2004 βούλευμά του (για την υπόθεση του Σαμίνα), προς την αυτή κατεύθυνση. Έτσι, για πρώτη φορά στην ελληνική νομολογία διανοίγεται μία νέα προβληματική, δηλ. κατά πόσο είναι δυνατόν να μην καταλογίζεται στο δράστη αποδοχή του ανθρωποκτόνου αποτελέσματος, αλλά αντίθετα να πιστοποιείται ότι ο ίδιος δράστης είχε αποδεχθεί την πιθανότητα πρόκλησης κινδύνου σ' έναν άνθρωπο, δηλ. και στον ίδιο του τον εαυτό, την οποία όμως δεν πίστευε ότι θα υλοποιείτο σε συγκεκριμένο θανατηφόρο αποτέλεσμα.²¹

²⁰ Ποιν. Χρ. ΝΕ, σελ.796 επόμ.

²¹ Παπαγεωργίου – Γονατάς, Στυλιανός Δ., Ενδεχόμενος Δόλος – Ενσυνείδητη Αμέλεια – Μία Τρίτη μορφή υπαιτιότητας ; Νομολογιακές αναζητήσεις και δογματικές επαναπροσεγγίσεις, Νομική Βιβλιοθήκη έκδοση Αθήνα 2008, σελ.17.

Ενδείκτες και αντενδείκτες (αντενδείξεις) για την ύπαρξη ενδεχομένου
δόλου

Είναι πράγματι ιδιαίτερα δυσχερές το να προσπαθήσεις ν' αποκρυπτογραφήσεις τον εσωτερικό κόσμο του κάθε δράστη. Μάλιστα κατά την άποψη του Herzberg, ο οποίος κάνει λόγο για ένα 'απροσδιόριστο' (ominöses) βουλευτικό στοιχείο που ενυπάρχει σε κάθε είδος δόλου, η δυσκολία καθίσταται ακόμη πιο μεγάλη στον ενδεχόμενο δόλο, το βουλευτικό στοιχείο του οποίου βρίσκεται σε ελάσσονα ένταση εν σχέση με τα άλλα δύο είδη δόλου, δηλ. το δόλο επιδίωξης και το δόλο β' βαθμού (αναγκαίο δόλο). Η απόπειρα καταγραφής εμπειρικών δεδομένων και κριτηρίων, των λεγομένων ενδεικτών, χρησίμευσε για την εξαγωγή συμπερασμάτων για την ύπαρξη των εσωτερικών διαθέσεων του δράστη, όπως ακριβώς είναι η από μέρους του αποδοχή του εγκληματικού αποτελέσματος.²²

Μία προσπάθεια ταξινόμησης των σπουδαιότερων ενδεικτών και αντενδεικτών του ενδεχομένου δόλου:

Οι σημαντικότεροι ενδείκτες για την κατάφαση του ενδεχομένου δόλου θεωρούνται (τόσο από την επιστήμη όσο και από τη νομολογία):

- Η ιδιαίτερα υψηλή επικινδυνότητα της επίμαχης συμπεριφοράς του δράστη, δηλ. το γνωστό στο δράστη υψηλό αντικειμενικό ποσοστό επικινδυνότητας της πράξης²³, άλλως η ιδιαίτερα μεγάλη δυναμική και η εγγύτητα του κινδύνου που διαγνώσθηκε από το δράστη.
- Η τυχόν ιδιοτέλεια του σκοπού που επιδίωκε ο δράστης με τη συμπεριφορά του και ιδίως η μεγιστοποίηση του επιχειρησιακού κέρδους του
- Η συμπεριφορά και οι δηλώσεις του δράστη πριν, κατά και μετά την πράξη του και ιδιαίτερα οι τυχόν σχέσεις μεταξύ δράστη και θύματος
- Η λήψη μέτρων από πλευράς του δράστη προκειμένου ν' αυτοπροστατευθεί

²² Παπαγεωργίου – Γονατάς, Στυλιανός Δ., Ενδεχόμενος Δόλος – Ενσυνείδητη Αμέλεια – Μία Τρίτη μορφή υπαιτιότητας ; Νομολογιακές αναζητήσεις και δογματικές επαναπροσεγγίσεις, Νομική Βιβλιοθήκη έκδοση Αθήνα 2008, σελ.207.

²³ Συμβ Εφετών Αθηνών 1416/2002, Πραξ. Λογ. ΠΔ 2002, σελ.364.

- Η εμμονή του δράστη στην κινδυνώδη δράση του και κατά το παρελθόν - τούτος προκρίνεται ως από τους πλέον σημαντικούς ενδείκτες για την κατάφαση του ενδεχόμενου δόλου, ενώ άσκησε ισχυρή επίδραση τόσο στη νομολογία όσο και στη θεωρία. Έτσι, όταν ο δράστης εμμένει στη συνέχιση της επικίνδυνης συμπεριφοράς του παρά την πρόβλεψη του (ανεπιθύμητου)αποτελέσματος ως ενδεχόμενου, αντί να αποστεί από την τέλεσή της, προκειμένου να μην παραιτηθεί από τον επιδιωκόμενο σκοπό του, δυνάμεθα να εξαγάγουμε το συμπέρασμα ότι εκείνος **συμβιβάσθηκε** με την επέλευση του εγκληματικού αποτελέσματος, αποφάσισε να το ανεχθεί, προτίμησε να *καταβάλει το τίμημα* του αποτελέσματος και ως εκ τούτου αποφάσισε να προσβάλει το οικείο έννομο αγαθό²⁴ (βλ. και την προαναφερθείσα εισαγγελική παραγγελία του 1995).
- Ειδικά αναφορικά με τον ενδεχόμενο δόλο ανθρωποκτονίας: το μέσο που χρησιμοποιήθηκε, το μέρος του σώματος του θύματος που επλήγη, η μορφολογία και η σφοδρότητα του τραύματος.

Ενώ ως κυριότεροι αντενδείκτες/αντενδείξεις θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν:

- Η μη νοητή αυτοδιακινδύνευση του ίδιου του δράστη, δηλ. στο βαθμό που στον ίδιο κίνδυνο που εξέθεσε ο δράστης το θύμα, εξέθεσε και τον ίδιο του τον εαυτό.
- Η λήψη αποτρεπτικών μέτρων από την πλευρά του δράστη για τη μη πραγμάτωση του κινδύνου, δηλ. η αποδοχή του αποτελέσματος αποκλείεται στην περίπτωση που ο δράστης εκδήλωσε εμπράκτως την πρόθεσή του να το αποφύγει επιχειρώντας πράξεις που κατευθύνονται σε παρεμπόδιση της επέλευσής του.²⁵ Στην ΑΠ 2125/2002, σε υπόθεση κατάρρευσης φαρμακοβιομηχανίας με το σεισμό του 1999 στην Αττική, το Ακυρωτικό μας δέχτηκε την αιτιολογία του

²⁴ Βλ. Μυλωνόπουλος, Χρίστος Χ., Ποινικό Δίκαιο-Γενικό Μέρος I και II, Δίκαιο & Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλας Αθήνα 2007, σελ.260.

²⁵ Π.χ. ο αγρότης που ανάβει φωτιά σε αγριόχορτα στο κέντρο του αγρού του, αφού όμως προηγουμένως αποψίλωσε περιμετρικά το χώρο και εγκατέστησε δοχεία με νερό, δεν έχει ενδεχόμενο δόλο εάν παρόλα αυτά άνεμος παρασύρει φλεγόμενα φρύγανα στο παρακείμενο ακίνητο και ξεσπάσει πυρκαγιά. Εδώ παρατηρείται μία μορφή ιδιαίτερα επίμεμπης αδιαφορίας ως προς το αποτέλεσμα.-το παράδειγμα είναι από το Μυλωνόπουλο, σελ.261.

οικείου ΣυμβΕφει. ότι: « Τα αποτρεπτικά μέτρα που έλαβαν (οι κατηγορούμενοι) δεν μπορεί να χαρακτηριστούν τόσο σοβαρά, ώστε να τους δημιουργήσουν την πίστη ότι το ανωτέρω αποτέλεσμα θα απεφεύγεται». Δηλ. τα αποτρεπτικά μέτρα ενδεικνύουν πως ο δράστης ενεργοποιείται για ν' αποφύγει το αποτέλεσμα και δεν το αποδέχεται, εκτός βέβαια κι αν συντρέχουν αντίθετες ενδείξεις, όπως για παράδειγμα ότι τα μέτρα αυτά λαμβάνονται κατά πρόφαση ή είναι εν γνώσει του δράστη απρόσφορα κλπ.²⁶

- Η συμπεριφορά του δράστη μετά από την πράξη, ειδικά απέναντι στο θύμα και η προσπάθεια εξουδετέρωσης ή ελαχιστοποίησης των συνεπειών αυτής της εγκληματικής πράξης.²⁷ Ως τέτοιες μορφές συμπεριφοράς αναφέρονται οι προσπάθειες για ανάνηψη του παθόντος, η προσπάθεια κατάσβεσης της φωτιάς κλπ. Οι ρηθείσες πράξεις πέραν της οποιασδήποτε άλλης ποινικής σημασίας τους (υπαναχώρηση, έμπρακτη μετάνοια, λόγος επιεικέστερης επιμέτρησης κλπ), δυνατόν ν' αξιοποιηθούν και ως εξωτερικά - εμπειρικά κριτήρια για την αντένδειξη του ενδεχόμενου δόλου.
- Η επανάληψη της **ίδιας** συμπεριφοράς και κατά το παρελθόν. Πρόκειται για μία ισχυρή αντένδειξη λοιπόν, όταν ο δράστης είχε ενεργήσει κατά τον αυτό επικίνδυνο τρόπο και κατά το παρελθόν, χωρίς ωστόσο να έχει δημιουργηθεί το παραμικρό πρόβλημα και χωρίς βέβαια να έχει διερωτηθεί κανείς μήπως ο δράστης θα αποδεχόταν το εγκληματικό αποτέλεσμα εάν αυτό επήρχετο. Η ένδειξη αυτή έχει υπέρ της το επιχείρημα, ότι σε κανέναν δε θα περνούσε η σκέψη να χαρακτηρίσει τις προηγηθείσες (αλλά με θετική έκβαση) περιπτώσεις επικίνδυνης δραστηριότητας

²⁶ Καϊάφα – Γκμπάντι, Μαρία, Εμβάθυνση στην ποινική νομολογία, εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα – Κομοτηνή 2006, σελ.103.

²⁷ Ο.π. (υποσημ. 22)

ως απόπειρες τέλεσης του σχετικού εγκλήματος με ενδεχόμενο δόλο.²⁸

Αναφορικά τουλάχιστον με έναν από τους αντενδείκτες, εκείνον της μη νοητής αυτοδιακινδύνευσης του ίδιου του δράστη, θα έπρεπε να λειτουργεί απόλυτα προς την κατεύθυνση του αποκλεισμού του ενδεχόμενου δόλου. Ότι ούτε αυτό συμβαίνει, το αποδεικνύουν οι τρεις βασικές περιπτώσεις της ελληνικής νομολογίας που είδαμε και πιο πάνω: Ρικομέξ, Σαμίνα και Τέμπη, όπου ενώ εν δυνάμει θύματα των συγκεκριμένων δυστυχημάτων υπήρξαν και οι ίδιοι οι δράστες, καθώς και συγγενικά τους πρόσωπα, οι αρχικές ποινικές διώξεις αλλά και ορισμένα από τα παραπεμπτικά βουλεύματα έκαναν λόγο για ανθρωποκτονία με ενδεχόμενο δόλο. Μάλιστα και αυτή η αντένδειξη φαίνεται πως συγκρίνεται με τον ισχυρότερο των ενδεικτών, δηλ. τη μεγιστοποίηση του επιχειρηματικού κέρδους του δράστη και μάλιστα να υποχωρεί απέναντί του.²⁹

Επιπλέον κάποιες φορές παρατηρείται αλληλοαναίρεση ενδεικτών και αντενδεικτών (αντενδείξεων) για την ύπαρξη ή όχι ενδεχόμενου δόλου, που όμως δεν έχει ως σκοπό να καταδείξει την ανεπάρκειά τους, αλλά αντίθετα την ανάγκη για ορθό συνδυασμό και σύνθεσή τους προτού καταλήξουμε στα όποια συμπεράσματα. Ο δόλος λοιπόν ως εσωτερική βουλητική διάθεση είναι δεδομένο πως δεν δύναται ν' αποκοπεί από την εξωτερική συμπεριφορά του δράστη, αφού τελικά μόνον αυτό το σύνολο της συμπεριφοράς του προσφέρει τους κατάλληλους ενδείκτες και αντενδείκτες για την αποδοχή ή όχι του ενδεχόμενου δόλου στη συγκεκριμένη περίπτωση.

²⁸ Βλ. Μυλωνόπουλος, Χρίστος Χ., Ποινικό Δίκαιο-Γενικό Μέρος I και II, Δίκαιο & Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλας Αθήνα 2007, σελ.263 και στον Παπαγεωργίου-Γονατά σελ.209.

²⁹ Παπαγεωργίου – Γονατάς, Στυλιανός Δ., σελ.210.

De lege ferenda – αποδοχή μίας τρίτης μορφής υπαιτιότητας:

Έχει προταθεί από διάφορους (Weigend, Shünemann), η τριχοτόμηση των μορφών υπαιτιότητας κατά το πρότυπο του αγγλοσαξονικού δικαίου, έτσι ώστε ν' αναγνωρισθεί ως τρίτο- ενδιάμεσο μέγεθος ανάμεσα στο δόλο και στην αμέλεια, δηλ. αυτό της **recklessness** – ήτοι μίας μορφής βαρείας ενσυνείδητης αμέλειας, κατά την οποία ο δράστης πράττει, καιτοι έχει επίγνωση του συγκεκριμένου κινδύνου προσβολής του εννόμου αγαθού. Η πρόταση αυτή βρήκε τα τελευταία χρόνια μεγάλη απήχηση και στην ελληνική θεωρία, ιδιαίτερα έπειτα τα πολύνεκρα δυστυχήματα στην οδική και θαλάσσια συγκοινωνία(ναυάγιο Σαμίνα 2000, αυτοκινητικό στα Τέμπη 2003). Αυτή λοιπόν η ενδιάμεση μορφή υπαιτιότητας, θα μπορούσαμε να την ονομάσουμε και **ασυνειδησία**, θα συμπεριλάμβανε όλες τις οριακές περιπτώσεις του ενδεχόμενου δόλου και της ενσυνείδητης αμέλειας. Πάντως αντιληπτό γίνεται πως το σημερινό θεσμικό καθεστώς με την υπαιτιότητα έχει προ πολλού φτάσει στα όρια της αποτελεσματικότητάς του.³⁰ Υπάρχει ωστόσο και αντίλογος στην ως άνω γνώμη: όπως αντιπαρατηρείται λοιπόν η συγχώνευση του ενδεχόμενου δόλου και της ενσυνείδητης αμέλειας υπό το μανδύα της *recklessness* «θα ισοπέδωνε την ποιοτική διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στην απόφαση εναντίον του εννόμου αγαθού και στην επιπόλαιη πίστη ότι αυτό θα σωθεί», κατά τη γνώμη του Roxin.

Ο Μυλωνόπουλος τάσσειται υπέρ της ανάγκης εισαγωγής της έννοιας της *βαρείας αμέλειας* στο ποινικό μας δίκαιο, ώστε να καταστεί δυνατή η προσήκουσα τιμώρηση σε βαθμό κακουργήματος (π.χ. με κάθειρξη έως 10 έτη) ορισμένων περιπτώσεων όπου η θανάτωση ή η βαρεία σωματική βλάβη οφείλονται σε βαρύτατες προσβολές του αντικειμενικού καθήκοντος επιμέλειας, οι οποίες και προσεγγίζουν τον ενδεχόμενο δόλο.³¹ Για παράδειγμα κατά το Μυλωνόπουλο, «...εκείνος που με βαρεία αμέλειά του προκαλεί την εφ' όρου ζωής παράλυση του παθόντος,

³⁰ Βαθιώτης, Κωνσταντίνος Ι., Δόλος-Θεμελίωση και Αποκλεισμός του στο Ποινικό Δίκαιο, Δίκαιο & Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλας Αθήνα 2003, σελ.71-72.

³¹ Μυλωνόπουλος, Τα δογματικά θεμέλια του ποινικού δικαίου στη νέα χιλιετία, Το ποινικό δίκαιο στο νέο διεθνές περιβάλλον, 2^ο Συνέδριο Ένωσης Ελλήνων Ποινικολόγων, Αθήνα 2001, σελ.55.

εισερχόμενος με το αυτοκίνητό του στο αντίθετο ρεύμα κυκλοφορίας, παραβιάζοντας εν γνώσει τον ερυθρό σηματοδότη κλπ, θέτει σαφώς βαρύτερο άδικο από εκείνον που από πρόσκαιρη απροσεξία προκαλεί το ίδιο αποτέλεσμα».

Ο ίδιος συγγραφέας ωστόσο διευκρινίζει πως δεν εισηγήθηκε μία τρίτη μορφή υπαιτιότητας, αλλά τη βαρύτερη τιμώρηση της ανθρωποκτονίας και σωματικής βλάβης από **βαρεία αμέλεια**, η οποία δεν αποτελεί τρίτη μορφή υπαιτιότητας αλλά διαβάθμιση της αμέλειας.

Κατά της τριχοτόμησης των μορφών υπαιτιότητας είχε ταχθεί στο παρελθόν και ο Χωραφάς, όπου μία σχετική πρόταση την είχε χαρακτηρίσει: «δημιούργημα εντελώς αυθαίρετο και αψυχολόγητο, καχεκτικό και μη βιώσιμο», ενώ ο ίδιος θεωρούσε ότι: «η περί τριχοτομήσεως της υποκειμενικής υπαιτιότητας θεωρία οπωσδήποτε λαμβανομένη ελέγχεται ως ατυχής και πεπλανημένη».³² Ο ίδιος συγγραφέας μάλιστα τόνισε πως «κατ' αυτόν τον τρόπο διαταράσσεται και η όλη οικονομία του ειδικού μέρους του Ποινικού Κώδικα, αφού θα πρέπει στη συνέχεια να καθορισθεί για κάθε έγκλημα μία Τρίτη ποινική κύρωση».

Εξάλλου, προβλήθηκε και το αντεπιχείρημα εκ του ά.79 § 2γ ΠΚ όπου: «για την εκτίμηση της βαρύτητας του εγκλήματος το δικαστήριο αποβλέπει...(…) γ. στην ένταση του δόλου ή στο βαθμό της αμέλειας του υπαιτίου.» Συνεπώς, στο στάδιο της επιμέτρησης της ποινής ούτως ή άλλως το οικείο δικαιοδοτικό όργανο θα λάβει υπόψιν του και τη μορφή υπαιτιότητας που εκδήλωσε ο δράστης μέσω της πράξης του και ανάλογα με την έντασή της – το βαθμό της θα επιβάλλει (συνεκτιμώντας και τα λοιπά στοιχεία του εν λόγω άρθρου) την προσήκουσα ποινή.

³² Χωραφάς, Περί της εννοίας του δόλου, σελ.121-129.

ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A. Συγγράμματα

Ανδρουλάκης, Νικόλαος Κ., Ποινικό Δίκαιο-Γενικό Μέρος-Θεωρία για το Έγκλημα, Δίκαιο & Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλας Αθήνα 2000.

Βαθιώτης, Κωνσταντίνος Ι., Δόλος - Θεμελίωση και Αποκλεισμός του στο Ποινικό Δίκαιο, Δίκαιο & Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλας Αθήνα 2003.

Γεωργάκης, Ι., Ποινικό δίκαιο (Διδασκαλία), Αθήνα – Κομοτηνή 1991.

Καϊάφα – Γκμπάντι, Μαρία, Εμβάθυνση στην ποινική νομολογία, εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα – Κομοτηνή 2006.

Καϊάφα – Γκμπάντι, Μαρία, Εξωτερική και εσωτερική αμέλεια στο ποινικό δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994.

Μαγκάκης, Γ.Α., Ποινικό Δίκαιο – διάγραμμα γενικού μέρους, Γ' έκδοση, Αθήνα 1984.

Μανωλεδάκης, Ι., Γενική θεωρία του ποινικού δικαίου ΤΒ', Θεσσαλονίκη 1978.

Μυλωνόπουλος, Χρίστος Χ., Ποινικό Δίκαιο-Γενικό Μέρος Ι και ΙΙ, Δίκαιο & Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλας Αθήνα 2007.

Μυλωνόπουλος, Χρίστος Χ., Εφαρμογές Ποινικού Δικαίου, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα Αθήνα-Κομοτηνή 1997.

Παπαγεωργίου – Γονατάς, Στυλιανός Δ., Ενδεχόμενος Δόλος – Ενσυνείδητη Αμέλεια – Μία Τρίτη μορφή υπαιτιότητας; Νομολογιακές

αναζητήσεις και δογματικές επαναπροσεγγίσεις, Νομική Βιβλιοθήκη έκδοση Αθήνα 2008.

Παρασκευόπουλος, Ν., Φρόνημα και καταλογισμός στο Ποινικό δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1987.

Πρακτικά Διημερίδας στο Δικηγορικό Σύλλογο Ρόδου (3-4 Ιουνίου 2005), Ενδεχόμενος Δόλος, Ενσυνείδητη Αμέλεια, τρίτη μορφή υπαιτιότητας ; Δίκαιο & Οικονομία Π.Ν. Σάκκουλας Αθήνα 2006.

Χαραλαμπίδης, Α., Διάγραμμα Ποινικού δικαίου, Αθήνα – Κομοτηνή 1995.

Β. Νομικά Περιοδικά

Ανδρουλάκης, Νικόλαος Κ., Πώς διακρίνεται ο ενδεχόμενος δόλος από την ενσυνείδητη αμέλεια, Ποιν. Χρον. ΜΑ', σελ.7-22.

Αποστολίδου, Η θεσμική πορεία και η ταυτότητα της ποινικής καταστολής στο χώρο της οικοδομικής, Υπεράσπιση (2000), σελ.783 επόμ.

Βαθιώτης, Ο «κολοβός» ενδεχόμενος δόλος στην ελληνική νομολογία, Ποιν. Χρον. 2003, σελ. 174 επόμ.

Κατσαντώνης, Αλ., Η διάκριση ενδεχομένου δόλου και εν συνειδήσει αμελείας εν όψει της «αποδοχής προϊόντων εγκλήματος» (ά.394 ΠΚ) και η δικονομική απόδειξις της υπαιτιότητας του δράστου ταύτης, Ποιν. Χρον. Κ' σελ.415-427.

Κρεμμύδας, Γ., Βασικαί διακρίσεις του δόλου και αμέλειας εν τω ποινικώ δίκαιω, ΝοΒ (έτος 12ο), σελ.754-755.

Μανωλεδάκης, Ι., Παρατηρήσεις στην ΕγκΕισΠρωτΘες 2138/2003, Ποιν. Δικ. 2003, σελ.524 επόμ.

Μπιτζιλέκης, Ν., Παρατηρήσεις πάνω στην απόφαση του ΣυμβΕφΘες. 174/1996, Αρμενόπουλος 1996 (3), σελ.387-390.

Μυλωνόπουλος, Χρίστος Χ., Ενδεχόμενος δόλος και Fuzzy logic , Ποιν. Λογ. (2003), σελ.451 επόμ.

Μυλωνόπουλος, Χρίστος Χ., Τα δογματικά θεμέλια του ποινικού δικαίου στη νέα χιλιετία, Το ποινικό δίκαιο στο νέο διεθνές περιβάλλον, 2^ο Συνέδριο Ένωσης Ελλήνων Ποινικολόγων, Αθήνα 2001, σελ. 49-55.

Ναμίας, Οβαδίας, «ρώσικη ρουλέτα» : ενσυνείδητη αμέλεια ή ενδεχόμενος δόλος; Ποιν. Χρον. ΜΔ' σελ.1195-1199.

Παπαγεωργίου – Γονατάς, Στυλιανός Δ., Ο ενδεχόμενος Δόλος : Δογματικές ιδιαιτερότητες και κοινωνικές παράμετροι, Ποιν. Χρον. 2003, σελ. 164 επόμ.

Συμεωνίδου – Καστανίδου, Παρατηρήσεις στο ΒουλΣυμβΕφεΤιγ. 71/2002, Ποιν. Δικ. 2002, σελ.1123 επόμ.

Τζώρτζης, Γ., Εννοιολογική διάκριση και κριτήρια του ενδεχομένου δόλου και της ενσυνείδητης αμέλειας, Αρμενόπουλος 1979 (3), σελ.244-254.

Τσιρίδης, Ο ενδεχόμενος δόλος – Θεωρία και πρακτική, Ποιν. Χρον. 2002, σελ.961 επόμ.

Χαραλαμπίκης, Α., Δόλος – αμέλεια: ένα πρόβλημα πέρα από το ποινικό δίκαιο, Ποιν. Χρον. ΜΕ', σελ.1189-1203.